

KRIMINAL JURNALISTIKA: JANR VA XUSUSIYATLAR

Xajiyeva Madinaxan Ravshanbekovna
Berdaq nomidagi Qoraqalpoq davlat universiteti
1-kurs jurnalistika yo'nalishi magistranti

Annotatsiya: *Ushbu maqolada kriminal jurnalistika va uning janrlik xususiyatlari, kriminal mavzularning yoritilishidagi alohida xususiyatlar haqida so'z boradi*

Kalit so'zlar: *jinoyat, kriminal jurnalistika, janr, xronologiya, kriminal mavzu*

Jurnalistikada jinoyat haqida xabar berish, bo'lib o'tgan jinoyatlar haqida turli materiallarni tayyorlash tarixi uzoqqa borib taqaladi. Jinoyat o'zi nima? Jinoyat haqida ma'lumot berganda jurnalist nimalarga e'tibor qaratishi kerak maqolada shular haqida to'xtalamiz.

Jinoyat – jinoyat qonunida nazarda tutilgan ijtimoiy xavfli qilmish. Muayyan qilmishni jinoyat deb hisoblash masalasi har bir davlatda o'zining ijtimoiy tuzumi, aholining turmush tarzi, milliy xususiyatlari, urf-odatlarini, an'analariga muvofiq xalqaro huquq me'yorlari e'tiborga olingan holda hal etiladi. Qilmish jinoyat ekanligini aniqlash uchun quyidagi umumiy belgilar nazarga olinadi:

- qilmishning ijtimoiy xavfliligi;
- aybning mavjudligi;
- jazoga sazovorligi.

Har qanday jinoyat qilmishida mazkur belgilarning barchasi birdaniga mavjud bo'lishi shart, ulardan biri mavjud bo'lmasa, qilmishni jinoyat emas, deb hisoblashga asos topiladi. (1)

Jinoyatlar haqida ma'lumot beruvchi jurnalistlar kriminal jurnalistlar deyiladi. Crime atamasi jinoyat degan ma'noni anglatib horijda jinoyat va turli huquqbuzarliklar haqida ommaga ma'lumot ulashuvchilar asosan shunday nomlanadi. Kriminal jurnalistika o'zi nima?

Surishtiruv jurnalistikasi – jurnalistlar jiddiy jinoyatlar, siyosiy korrupsiya yoki korporativ huquqbuzarliklar kabi birgina qiziq mavzuni chuqur o'rganadigan jurnalistikaning bir turi. Tergovchi jurnalist tadqiqot va reportaj tayyorlash uchun oylar yoki yillar sarflashi mumkin. Amaliyotchilar ba'zan „qo'riqchi reportaji“ yoki „hisobdorlik reportaji“ atamalaridan foydalanadilar. Jurnalistika tadqiqotining aksariyati an'anaviy ravishda gazetalar, online xizmatlar va mustaqil jurnalistlar tomonidan olib borilgan. Barcha nashrlarning asosiy daromadi Reklama orqali bo'lganligi uchun ko'plab an'anaviy yangiliklar xizmatlari ko'p vaqt va mehnat shu bilan birgalikda qimmat xarajat talab qiladigan tergov jurnalistikasini moliyalashtirishga qiynalmoqda. Balki shuning uchun jurnalist tekshiruvlari, hatto xalqaro miqyosda ham (Panama hujjatlari va Paradise Papers misolida bo'lgani kabi) birgalikda ishlaydigan axborot tashkilotlari yoki ProPublica kabi ilgari yangiliklar noshirlari sifatida ishlamagan va ularning yordamiga tayanadigan tashkilotlar tomonidan tobora ko'proq olib borilmoqda. 1980-yillardan beri AQShda media-konglomeratlarning o'sishi jurnalistik tadqiqotlar uchun byudjetlarning qisqarib borishi bilan bir paytda keldi. 2002-yilda o'tkazilgan tadqiqot natijalariga ko'ra „Jurnalistika surishtiruvini mamlakat tijorat efridan butunlay yo'qoldi“

degan xulosaga keldi. Buning empirik dalillari ommaviy axborot vositalari konglomeratlarining daromad manbalari o'rtasidagi manfaatlar to'qnashuvi va xolis, befarq OAV mifologiyasi bilan mos keladi: reklama beruvchilar juda ko'p noqulay muammolarni xabar qilgan ommaviy axborot vositalariga qilayotgan xarajatlarini keskin kamaytirdi. Yirik media konglomeratlari tadqiqot jurnalistikasiga xos bo'lgan reklama beruvchilarni xafa qilishmaslik uchun xavfsiz o'z auditoriyasini saqlab qolish yo'llarini topdilar. (2)

Jurnalistikada janr tushunchasi va kriminal janrlar haqida bizga nima ma'lum. O'zbekiston tajribasida kriminal mavzular odatda alohida janrlarga ajratilib berilmaydi. Kriminal mavzular yoritiluvchi ko'rsatuvlarda sharx janriga murojaat qilinadi, intervyudan foydalaniladi. Chet el tajribasida esa quyidagi atamalar mavjud: Kriminal yangilik, kriminal reportaj, kriminal esse, kriminal intervyu. Janr o'zi aslida nima? Janr (fransuzcha genre – „ko'rinish“) – shakliy va tarkibiy xususiyatlar majmui bilan tavsiflanuvchi asar turi. Jurnalistika janrlari“ atamasi turli xil jurnalistika uslublari, sohalari yoki alohida janrlarni anglatadi, voqealarni yozishda. Gazeta hamda davriy nashrlarda ko'pincha jurnalistlar tomonidan yozilgan xususiyatlar (xususiyatlar uslubiga qarag) mavjud bo'lib, ularning aksariyati chuqur jurnalistik yozishning ushbu shakliga ixtisoslashgan. Badiiy maqolalar odatda yozishning uzunroq shakllaridir, to'g'ridan to'g'ri xabarlariga qaraganda uslubga ko'proq e'tibor beriladi. Ko'pincha ular fotosuratlar, chizmalar yoki boshqa „san'at“ bilan birlashtirilgan. Ular, shuningdek, tipografik effektlar yoki ranglar bilan ta'kidlanishi ham mumkin.

Yozish xususiyatlari to'g'ridan to'g'ri yangiliklar yozishdan ko'ra ko'proq talabchan bo'lishi ham mumkin, sababi esa jurnalist voqea faktlarini to'g'ri to'plash hamda xabar qilish uchun bir xil kuch sarflashi kerak bo'lsa-da, uni yozishning ijodiy va qiziqarli usulini ham topishi kerak. Yetakchi yoki munozarali lede (yoki hikoyaning birinchi ikki paragrafi; Yong'oq grafigiga qarag) o'quvchi e'tiborini jalb qilishi va shu bilan birga maqola g'oyalarini to'g'ri aks ettirishi kerak. XX asrning oxirgi yarmida to'g'ridan to'g'ri xabar berish bilan bir qatorda badiiy yozish o'rtasidagi chegara xiralashdi. Bugungi kunda jurnalistlar va nashrlar yozishga turlicha yondashuvlarni sinab ko'rmoqda. Tom Wolfe, Gey Talese, Hunter S. Tompson bu misollardan ba'zilar. Shahar va muqobil haftalik gazetalar farqi xiralashtirishda yanada uzoqroqqa boradi. Ko'plab jurnallar to'g'ridan to'g'ri yangiliklardan ko'ra ko'proq xususiyatlarni o'z ichiga oladi. Ba'zi teleko'rsatuvlar muqobil formatlar bilan tajriba o'tkazdi. Yangiliklar ko'rsatuv deb da'vo qilingan ko'plab teleko'rsatuvlar an'anaviy tanqidchilar tomonidan bunday deb hisoblanmadi, chunki ularning mazmuni va usullari qabul qilingan jurnalistik standartlarga mos kelmaydi. Boshqa tomondan, Milliy jamoat radiosi odatda yuqori sifat standartlariga javob beradigan to'g'ridan-to'g'ri xabarlar, xususiyatlar va ikkalasining kombinatsiyasini aralashtirishning yaxshi namunasi hisoblanadi. AQShning boshqa jamoat radiosi yangiliklar tashkilotlari ham xuddi shunday natijalarga erishdi. Gazetalarning aksariyati, televideniye va radio yangiliklari tashkilotlari kabi, yangiliklar va nashrlar o'rtasidagi aniq farqni saqlab kelmoqda. (3)

O'zbekiston media kontentida: Voqea joyi, jinoyat izi, bir jinoyat izidan, qilni qirq yorib kabi kriminal mavzular yoritiluvchi ko'rsatuvlar berilgan.

Chet el tajribasini kuzatsak kriminal ko'rsatuv va reportajlarda xronologiya masalasiga ko'zimiz tushadi.

Xronologiya (xrono... va ...logiyadan) – 1) tarixiy voqealarning davriy tadrijiyligi; 2) vaqt o'lchovi haqidagi fan. Jinoyat xronologiyasi bu sodir bo'lgan jinoyatning vaqti va davomiyligini aniqlashda muhim hisoblanadi.(4)

Kriminal mavzular yoritilishida jurnalist asosan faktlarga tayanib mavzu tanlaydi. Mavzular mushtariyni o'ziga tortadigan, voqeaga emotsiya uyg'otuvchi va asosan darak va so'roq gap formalaridan iborat tuzilgan bo'ladi. Kriminal mavzularga to'xtalsak: Kelinini zo'rlab o'ldirgan qaynota, Qo'shiqni deb o'lgan yigit, qabrdagi murda qayta tirildi, Zinapoyadagi qotillik, Nomus uchun o'ldirilgan o'gay ota, Jigarlarini o'ldirib molxonasida yoqib yubordi kabi. Mavzu tanlashda raqamlar va qotillik detallari nomidan foydalanib ham mavzular qo'yiladi. Masalan: Yosh bolakayning bolta bilan chopilgan murdasi topildi, 33 yoshli ayolning qabri qayta ochildi. Shuningdek mavzularda asosan jinoyatning qanday yo'l bilan sodir etilganligi, jabrlanuvchining murdasi qay holatda ekanligi mavzuga olib chiqiladi. Bu esa auditoriyada qiziqish uyg'otadi. Kriminal materillarni berishda jurnalist avvalo faktlarni to'liq o'rganishi, yetarlicha manbalardan ma'lumot olishi shuningdek etika normalariga rioya qilishi kerak.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. <https://uz.wikipedia.org/wiki/Jinoyat>
2. https://uz.wikipedia.org/wiki/Tergov_jurnalistikasi
3. https://uz.wikipedia.org/wiki/Jurnalistika_janrlari
4. <https://uz.wikipedia.org/wiki/Xronologiya>